BIRŽAI

Birutė Lisauskaitė

Tyrimai Biržų mieste

2007 m. Biržų senamiestyje (A518P) archeologiniai tyrinėjimai buvo vykdomi dviem kryptimis. Birželio–spalio mėnesiais vykdyti archeologiniai tyrimai vandentiekio ir kanalizacijos magistralinių tinklų trasų vietose Biržų mieste, realizuojant „Biržų–Rinkuškių aglomeracijos V dalies nuotėkų ir vandentiekio tinklų bei inžinerinių statinių plėtros“ projektą, Biržų senamiesčio (A518P) teritorijoje – Dvaro, Žvejų, S. Neries, Ežero bei Kęstučio gatvėse ir Biržų urbanistinio paminklo teritorijoje (UV-4) – Geležinkelio, J. Nastopkos, Žalgirio, V. Kudirkos, Taikos, Stoties gatvėse.

Istorinių duomenų apie nagrinėjamą teritoriją nėra daug. Tačiau iš šaltinių žinoma, kad iki 1625 m. karo su švedais kitapus Agluonos upės yra buvusi Biržų dvaro sodyba, ekonominis ir administracinis Biržų dvaro centras. Minėto karo metu švedų kariuomenė, vadovaujama karaliaus Gustavo Adolfo, sudegino Biržų pirmąją tvirtovę, miestą ir dvaro pastatus. Kristupas II Radvila įsakė perkelti dvarą į dešinįjį Agluonos upės krantą, į dabartinės alaus daryklos „Biržų alus“ teritoriją. Kad tai buvo padaryta, liudija ne tik istoriniai šaltiniai, bet ir 1991 m. vykdytų archeologijos tyrimų Rotušės g. 18 išvados, kur buvo rasti Boguslavo Radvilos ir Liudvikos Karolinos Radvilaitės laikų dvaro pastatų pamatų fragmentai ir būdingi XVII a. II pusės radiniai – buitinės keramikos šukės, stikliniai indai ir herbiniai kokliai.

1808 m. Radvilų žemės valdų ir Biržų miesto plane (saugomas BKMS) šioje Biržų dvaro žemių dalyje, į V už Agluonos upės, nėra gyvenamų valdų, tačiau žymima, kad tai *poszn*ia *dwornia,* t. y. dirbami dvaro laukai. Nuo 1811 m. visos Biržų dvaro žemės perėjo Tiškevičių giminės žinion. 1860 m. Biržų palivarko plane (saugomas BKMS) dabartinės Dvaro gatvės vietoje pažymėtas keliukas, kuris prasidėjo Širvėnos ežero P pakrantėje, ėjo pro cerkvę ir kirto dabartinę Kęstučio gatvę iki palivarko. Kairioji keliuko pusė neužstatyta. Tačiau žinoma, kad dabartinių katalikų kapinių Pasvalio gatvės pradžioje vietoje buvusios jau XVIII a. miesto kapinaitės, o kelių sankryžoje stovėjusi smuklė. XX a. pradžioje pradėjus žemės reformą, t. y. dvarų parceliaciją, kuria buvo siekiama aprūpinti I Pasaulinio karo savanorius žeme, didelė Biržų dvaro žemių dalis buvo suskaidyta į atskirus sklypus Biržų miestui plėsti. Tokiu būdu 1922 m. Biržų miesto plane kairiojoje Agluonos upės pusėje jau pažymėtos Dvaro ir Prekių gatvės bei keli stovintys namai. Naujasis Biržų priemiestis pavadintas Naujamiesčiu. Statybiniai procesai kairiojoje Kęstučio gatvės pusėje, dabartiniame Geležinkelio–Žalgirio–Agluonos gatvių rajone, paspartėjo po II Pasaulinio karo.

Nagrinėjamoje teritorijoje archeologiniai tyrimai vykdyti 1991, 1994 ir 1995 m. Šiais tyrimais ne tik nustatyta Biržų senamiesčio vieta ir Biržų urbanistikos paminklo teritorija, bet ir fragmentiškai patyrinėta bei lokalizuota XVII a. Biržų dvaro sodyba. Biržų senamiesčio ribos nustatytos iš dalies vadovaujantis 1994 m. archeologiniais tyrimais ir archeologo A. Baublio rekomendacijomis. Peržiūrėjus šių tyrimų ataskaitą, kurioje, pasak ataskaitos rengėjo A. Baublio, plačiau aprašomi įdomesni šurfai, o tų, kuriuose nėra pakankamai informacijos, aprašoma tik viena kraštinė, vis dėlto susidaro įspūdis, kad tyrimų medžiaga labai skurdi.

2007 m. vykdytų archeologinių tyrimų metu Biržuose buvo iškasti 65 archeologiniai šurfai, kurių bendras plotas 99 m², ir vykdyti archeologiniai žvalgymai mechanizuotų žemės kasimo darbų metu. Biržų senamiestyje iškasti 24 šurfai. Archeologinių tyrimų metu tik S. Neries gatvės teritorijoje (šurfai 7–10, 17), be XIX a. pabaigos – XX a. pirmoje pusėje suvežtame grunte greta buvusių radinių – Liudvikos Karolinos laikotarpio, t. y. XVII a. pabaiga datuojamų koklių duženų, buvo rasti fragmentai sluoksnio, kuris galėtų būti priskiriamas XIX a., t. y. laikotarpiui, kai buvo pradėtas intensyviau plėsti Biržų miestas ir jau stovėjusi istoriniuose šaltiniuose minima cerkvė. Likusioje paminklo teritorijoje gatvių trasų vietose kultūrinio sluoksnio nerasta. Tačiau tyrimų metu buvo nustatytas gatvelių pirminis paviršius, jų įrengimo būdas bei teritorijos reljefo kitimo faktas, kuris čia ypač intensyviai vyko XX a. antroje pusėje. Ateityje vykdomų tyrimų metu būtina atkreipti dėmesį į, tikėtina, teritorijoje išlikusių senųjų kelių, vedusių nuo pilies, vietas ir tinklą. Įvertinus archeologinių tyrimų medžiagą, būtų tikslinga koreguoti archeologijos paminklo ribas, atsisakant V. Kudirkos, Aušros, J. Nastopkos (ribą pravedant ties automobilių stovėjimo aikštelės, šalia reformatų kapinių P riba), Taikos gatvių, jas priskiriant Biržų urbanistinio paminklo teritorijai.

Biržų urbanistinio paminklo teritorijoje 2007 m. buvo iškastas 41 šurfas. Vadovaujantis gauta tyrimų medžiaga galima daryti išvadą, kad urbanistinio paminklo teritorijoje archeologiniu požiūriu vertingo kultūrinio sluoksnio nėra. Naujamiesčio kvartalas XX a. viduryje ir antrojoje pusėje buvo kuriamas ne tik buvusių Biržų dvaro dirbamų laukų, bet ir pelkių vietoje. Šių darbų metu buvo atvežta nemažai griuvenų ir kitokios žemės. Tokie supiltinai sluoksniai, kaip pasakoja vietiniai gyventojai, yra ne tik gatvių, bet ir kai kurių jų sklypų teritorijoje. XX a. pirmojoje pusėje buvo akmenimis išgrįstos Taikos, Stoties gatvių pradžios nedidelės atkarpos nuo Kęstučio link Geležinkelio gatvės.

Nors urbanistinio paminklo teritorija nevertinga archeologiniu požiūriu, tačiau ji, be abejonės, vertinga architektūriniu ir urbanistiniu požiūriu. Todėl manyčiau, kad turėtų būti aiškiai ir konkrečiai nustatyti reikalavimai statinių, t. y. gyvenamųjų namų ir ūkio pastatų statybai bei jų eksterjerui. Skuboti ir neatsakingi veiksmai, kai nugriautų medinių gyvenamų namų vietoje statomi šiuolaikinės architektūros ar komercinės paskirties pastatai, negali būti toleruojami paveldosauginiu požiūriu, maža to, tokie veiksmai neabejotinai turės neigiamos įtakos Biržų, kaip miesto su medinės architektūros priemiesčiu, įvaizdžiui, vertei ir saugomo objekto išliekamumui.

2007 m. birželio mėnesį vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrimai gyvenamo namo statybos vietoje Vilniaus g. 18. 1994 m. buvo atliekami archeologiniai žvalgymai tiesiant dujotiekį Biržų senamiestyje. Jų metu J. Janonio g. (nuo Vytauto gatvės) buvo fiksuotos trasos atkarpos ties 15–16 m, 31–33 m, 32–34 m, 66–68 m ir dujotiekio atšaka į stomatologinę polikliniką 1–7 m. Tyrimų ataskaitos išvadose konstatuota, kad J. Janonio gatvėje prie gaisrinės esančios Vilniaus gatvės gretimybėje rasti du skirtingo laikotarpio akmeniniai grindiniai. Jie priskirti ankstyvajam XVIII a. pabaigos gatvės įrengimo etapui. 1995 m. vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniaus, J. Žemaitės ir Žemosios gatvėse, vykdant Biržų miesto telefono tinklų išplėtimo projektą. 2006 m. archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu Vilniaus g. 16, t. y. greta tiriamo sklypo, buvo nustatyta, kad tirtoje teritorijoje galėjęs

būti dar XIX a. užstatymas. Lauko dujotiekio trasos dalyje fiksuotas griuvenų su medžio anglies intarpais sluoksnis galėjo būti siejamas su XIX a. pabaigoje ar XX a. pirmoje pusėje stovėjusiais pastatais.

Bene seniausią informacija apie Biržų miesto planą, užstatymą ir netgi architektūrą galima rasti Kristupo Radvilos Našlaitėlio kartografo Tomo Makovskio sudarytame Biržų miesto plane, vienų šaltinių duomenimis, datuojamame XVII a. pradžia, o kitų – XVII a. viduriu. Jame jau buvo pažymėta dabartinės Vilniaus gatvės, o tada kelio, vedusio link Vilniaus – „*Via Vilnum versus*“, trasa. Šio kelio gale pažymėta miesto siena ir vieneri vartai. Pasakojama, kad apie 1977 m., kasant duobę ūkinių pastatų pamatams prie gaisrinės, dabar J. Janonio gatvės sankryžoje su Vilniaus gatve, 2 m gylyje buvo rasti šešiakampio bokšto pamatai.

Per užsitęsusius XVII a. vidurio karus Biržai buvo sugriauti ir sudeginti. Vėliau kartu su pilimi miestas buvo iš naujo kuriamas. Yra žinomas to laikotarpio, t. y. 1661–1662 m., Biržų miesto planas, parengtas karo inžinieriaus Teofilio Krell-Spinovskio, kuris vadovavo ir sugriautos pilies atstatymui. Plane derintasi prie iki tol buvusio miesto urbanistinės struktūros, taip pat buvo išsaugota ankstesnė aikštė, tačiau iš senojo miesto liko tik Vilniaus gatvė. 1666 m. rugpjūčio 20 d. sudarytame Biržų inventoriuje, be senosios Vilniaus gatvės, pažymėtos ir naujos – Zborovo, Kavarsko, Papilio, Subačiaus ir Vidurinioji. Iš viso mieste jau buvo163 kiemai. Ilgiausia buvo senoji Vilniaus gatvė su 42 kiemais.

1704 m., vykstant Šiaurės karui, Biržai vėl buvo sudeginti ir sugriauti. 1731 m. Biržų inventoriuje yra minima tik 90 kiemų. Tačiau mieste atsirado nauja gatvė dirvone prie turgaus, pirmiausia kaip kelias į dvarą, buvusį už Agluonos upės. Dabar tai pagrindinė – Vytauto gatvė, tačiau XIX a. ji buvo perpus mažesnė už senąją Vilniaus gatvę. 1922 m. perplanavus Biržų miestą, 12 m pločio Dirvono gatvė tapo pagrindine miesto gatve, kuri šalutinėmis gatvėmis buvo sujungta su Vilniaus gatve ir pavadinta Vytauto gatve. Tokiu būdu nagrinėjamą teritoriją galima dislokuoti už XVII a. Biržų miesto planuose pažymėtos miesto gynybinės sienos, Biržų dvaro dirbamose žemėse.

Tai patvirtina 2007 m. atliktų archeologinių tyrimų medžiaga. Klojant juostinius namo pamatus, tyrimai vykdyti visame 35 m² tranšėjų plote. Sklype kultūrinio sluoksnio nerasta. Pavieniai buitinės keramikos fragmentai į nagrinėjamą teritoriją greičiausiai pateko kartu su 30–50 cm storio supiltiniu juodos spalvos derlingu žemės sluoksniu. Po juo esantis permaišytas pilkos spalvos sluoksnis greičiausiai galėjo susiformuoti žemės darbų Biržų dvaro žemėje metu, jame archeologiniu požiūriu vertingų radinių nerasta.

The field evaluations in Biržai

In 2007 evaluations were conducted in 2 directions in Biržai old town: at sites on the water and sewerage main network routes throughout Biržai and at a residential home construction site at Vilniaus St. 18. 65 test pits (a total area of 99 m^2) were excavated on the network routes sites, 24 in the old town and 41 in the territory of the Biržai urban site. Only in the territory of S. Neries street (test pits 7–10, 17) were late 17th-century finds (stove tile fragments) discovered. At Vilniaus St. 18, the building's strip foundation site (a total area of 35 m^2) was investigated but no cultural layer was found.